

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Oorlogen in het vroegmoderne nieuws. Nederlandse nieuwsbronnen over militaire confrontaties

Koopmans, Joop W.

Citation

Koopmans, J. W. (2007). Oorlogen in het vroegmoderne nieuws. Nederlandse nieuwsbronnen over militaire confrontaties. *Leidschrift : Ten Oorlog! Europese Oorlogen 1789-1919*, 22(September), 103-121. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72998>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72998>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Oorlogen in het vroegmoderne nieuws. Nederlandse nieuwsbronnen over militaire confrontaties

Joop W. Koopmans

In de vroegmoderne tijd veranderde de nieuwsvoorziening ingrijpend door de komst van diverse nieuwe nieuwsmedia. Al in de zestiende eeuw bereikten nieuwsberichten de bevolking niet meer alleen via mondelinge overlevering, liederen of handgeschreven teksten. Ook gedrukte nieuwstijdingen en pamfletten, prenten en cartografisch materiaal gingen de verbreiding van het orale en schriftelijke nieuws ondersteunen en versterken. Vanaf de zeventiende eeuw was het vooral de gedrukte krant die in de behoefte naar actueel nieuws ging voorzien.

Een aanzienlijk deel van het vroegmoderne nieuws was oorlogsnieuws als gevolg van de voortdurende oorlogen die Europa teisterden. Ook de Republiek der Verenigde Nederlanden was bij veel oorlogen betrokken, hetzij direct als oorlogvoerende partij, hetzij indirect als neutrale mogendheid. In de tijd zelf waren al deze militaire confrontaties uiteraard nieuws, vaak zelfs groot nieuws. Gezagsdragers, kooplieden en ook gewone burgers wilden om uiteenlopende redenen op de hoogte blijven van het verloop en de uitkomst van de conflicten die speelden. Velen waren bovendien nieuwsgierig naar de sterkte van legereenheden en vlooteskaders, de mate van heldhaftigheid of laffe gedragingen van eigen en vijandelijke troepen, de spanningen binnen allianties, capitulatiebepalingen, vredesverdragen en allerlei andere militaire wetenswaardigheden. Dit type belangstelling is universeel, maar de mogelijkheden om aan deze vraag te voldoen zijn vanzelfsprekend tijdgebonden en hangen nauw samen met technologische en infrastructurele vernieuwingen.

De publicatie van kranten en ook andere gedrukte nieuwsbronnen leidden ertoe dat het lezerspubliek talrijker werd en meer informatie kreeg voorgeschoteld. Voor vorsten en andere overheden had deze ontwikkeling duidelijke keerzijden. Hun politieke handelen werd er door beïnvloed, ook al hoefden zij geen verantwoording af te leggen over hun daden. Door nieuwsschrijvers en andere publicisten aan regels te binden, censuurmaatregelen te nemen en het nieuws te manipuleren – zeker tijdens oorlogen – hoopten zij het heft in eigen hand te houden. Het ontstaan van

politieke onrust, bijvoorbeeld in hachelijke oorlogssituaties, alsook publieke opinievorming konden zij echter hiermee niet tegenhouden of voorkomen.

Dit artikel gaat over het oorlogsnieuws dat tijdens de vroegmoderne tijd in de Nederlandse Republiek werd verspreid, verwoord en verbeeld. Het begin van de Vierde Engelse Zeeoorlog (1780-1784) wordt als casus ingebracht om het thema te illustreren.

Oorlogsgeruchten, nieuwsbrieven, pamfletten, prenten en kaarten

Voor het horen van oorlogsnieuws was de Nederlandse bevolking tot de komst van het gedrukte persmateriaal aangewezen op mondelinge berichtgeving en handgeschreven nieuwsbrieven. Marskramers, boden en andere reizigers lieten zich in herbergen en op andere ontmoetingsplaatsen uithoren over wat zij elders hadden vernomen en meegemaakt. Daarnaast lazen zij nieuws- en ooggetuigenverslagen voor en lekten sommige boden vertrouwelijke informatie uit diplomatieke poststukken.¹ Naar de inhoud en effecten van het mondelinge nieuws kunnen wij nu nog slechts gissen. Wel wordt deze vorm van nieuwsvoorziening nadrukkelijk bevestigd door degenen die tijdens oorlogssituaties dagverhalen en andere egodocumenten hebben geschreven. Zo staan in het dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing, bijgehouden in de jaren voorafgaand aan het beleg van zijn stad in 1594, talloze passages die kortweg beginnen met 'bericht is gekomen' of 'men zegt dat'. Ook uitgebreidere introducties komen vaak bij Julsing voor, in de trant van: 'er is hier een koopman gekomen die vertelt' en: 'onder de nieuwtjes die de zeelieden hebben

¹ M. Eekhout, 'Leven tussen hoop en vrees. Het belang van het nieuws tijdens de belegeringen van Haarlem en Leiden (1572-1574)', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 10 (2007) 4-22, met in noot 1 verwijzing naar haar masterscriptie: 'Dees boden van de Stadt om Brieven af te draghen, zij brachten kleynen troost en soberen bescheyt'. De belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden (1572-1574) en het nieuws (RUG, Groningen 2006); B. Dooley, 'Sources and methods in information history. The case of Medici Florence, the Armada, and the siege of Ostende' in: J.W. Koopmans ed., *News and politics in Early Modern Europe, 1500-1800* (Leuven, Parijs en Dudley, MA 2005) 29-46; C.M. Klinkert, *Nassau in het nieuws. Nieuwsprenten van Maurits van Nassaus militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600* (Zutphen 2005) 38-41.

meegebracht is veel over' et cetera.² Julsing schreef bijvoorbeeld over 20 juli 1590: 'Men secht dat in Deutschlandt wegen des coninks [van Spanje] angenoemen werden 10.000 rueteren en ses regiment knechten.' Dit bericht was echter volgens de stadssecretaris onjuist, want in Hebreeuwse tekens voegde hij zonder nader commentaar toe: 'Gelogen'.³

De bewerker van Julsings dagboek, Jan van den Broek, merkt terecht op dat de meeste zestiende-eeuwers amper konden nagaan of de verkregen berichten waarheidsgetrouw waren. Het verspreiden van valse informatie – zowel in mondelinge als schriftelijke vorm – was dan ook een eenvoudig toe te passen manier van psychologische oorlogvoering, bijvoorbeeld in de periode van de Nederlandse Opstand. Toen leidden onjuiste berichten over de komst van een Spaans leger om de stad Groningen te ontzetten in juni 1594 tot een oproer dat een rampzalige afloop had kunnen hebben.⁴ Voor overheden was het daarom van het grootste belang het nieuws in oorlogsomstandigheden bij aankomst te reguleren en te filteren.

Dit laatste blijkt ook uit recent onderzoek naar de nieuwsbeleving in de eerste fase van de Opstand, toen de steden Haarlem, Alkmaar en Leiden in de jaren 1573 en 1574 achterelkaar werden belegerd. De stadsregering van Leiden liet bemoedigende brieven van Willem van Oranje van het stadhuis aflezen om het moreel in de stad te versterken, terwijl ze optrad tegen de verspreiding van negatieve geruchten om een averechts effect te voorkomen. Tijdens deze belegeringen werd onder andere gebruik gemaakt van duivenpost en geheime koeriers om berichten naar binnen en naar buiten te smokkelen. Ook probeerde men op deze manieren plannen van de vijand te achterhalen. Hierbij werden soms vrouwen betrokken. Zij doorbraken het verwachtingspatroon van mannelijke boden bij de vijand en hadden daarom meer kans van slagen.⁵

Door de toenemende belangstelling voor oorlogsverhalen en de groei van het drukkerswezen werd het mogelijk oorlogsnieuws op commerciële schaal te verspreiden in de vorm van pamfletten en nieuwstijdingen. Tijdens

² J. van den Broek, *Het geheime dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing. Inleiding, tekst, vertaling en toelichting* (Assen 2006) aldaar bijvoorbeeld 64, 72, 78, 91-96.

³ Van den Broek, *Het geheime dagboek*, 184 (vertaling op 75). Julsing lijkt vooral informatie die hij verborgen wilde houden, in Hebreeuws schrift te hebben weergegeven. Ibidem, 28.

⁴ Ibidem, 37-38.

⁵ Eekhout, 'Leven tussen hoop en vrees', 9 en 14-18.

en kort na de omsingeling van Haarlem in 1573 verschenen bijvoorbeeld al gedrukte dagverhalen van inwoners van de stad en aanwezige huursoldaten.⁶ Dergelijke journalen bleven in de vroegmoderne tijd een gewild en informatief genre, maar zij hadden wel een sterk partijdig karakter. Dit kunnen we ook signaleren in de journaals van Groningers die in het rampjaar 1672 over het beleg van hun stad verschenen. Hierin wordt de bisschop van Munster als belegeraar van de stad verketterd en de moed van de Groninger stadsbevolking geprezen. Groningen had ‘den viant schandelijk doen wederkeren, en daer door den grontsteen van ons reets waggelende Republiek weder vast gelecht’, aldus een anonieme tekst die in de stad werd gedrukt.⁷

Militaire prenten waren een ander populair nieuwsmiddeel om informatie over oorlogen te verduidelijken en te exploiteren. De Keulse firma Hogenberg was één van de bekendste ondernemingen die aan het einde van de zestiende eeuw de Nederlandse markt van dit type nieuwsbronnen voorzag. Op zulke afbeeldingen, waaraan doorgaans veel zorg werd besteed, werden oorlogstaferelen slechts in beperkte mate waarheidsgetrouw weergegeven. De ontwerpers veroorloofden zich zowel praktische, opportunistische als artistieke vrijheden. Zo verwerkten zij regelmatig in één afbeelding verschillende episoden van dezelfde militaire confrontatie, een verschijnsel waarvoor Christi Klinkert de term ‘picturale contaminatie’ introduceerde. Zij bestudeerde de prenten die verwijzen naar de militaire ondernemingen van stadhouder Maurits in het laatste decennium van de zestiende eeuw.⁸

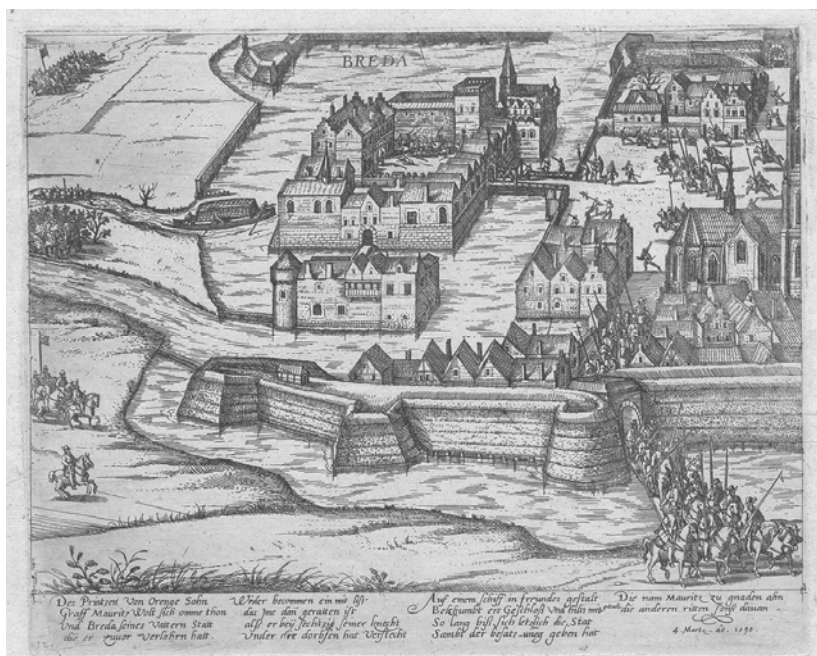
Een fraai voorbeeld van ‘picturale contaminatie’ is een aan de firma Hogenberg toegeschreven prent uit 1590 van de inname van Breda in dat jaar. Op deze prent (zie afb. 1) zien we links bij daglicht het turfschip de stad binnenvaren en in het midden de gevechten met het Spaanse garnizoen. In werkelijkheid zouden de soldaten ’s nachts uit het schip tevoorschijn komen en de Spaanse soldaten overvallen. Linksboven staat het Staatse leger klaar dat de manschappen van het turfschip tegen de

⁶ Deze verhalen worden besproken in M. Eekhouds masterscriptie (zie noot 1). Eekhout, ‘Dees boden van de Stadt’, 21-24.

⁷ Wytlopiger journael, van ’t gepasseerde in en omtrent de stadt Groningen etc. (Groningen 1672); A. Eldercampius, *Journael ofte Daaglijckse aanteykeninge van ’t gene omtrent de belegering van stadt Groningen etc.* (Amsterdam 1672) – met dank aan Nienke van den Berg.

⁸ Klinkert, *Nassau in het nieuws*.

Spaanse soldaten zou ondersteunen en rechtsonder is ook nog de aftocht van het Spaanse leger ingetekend, het einde van het verhaal.⁹ De toeschouwer van dit type prenten moest al enigszins op de hoogte zijn van het verloop van de gebeurtenissen of via toelichtende teksten nader geïnformeerd worden om de afbeeldingen goed te kunnen begrijpen.

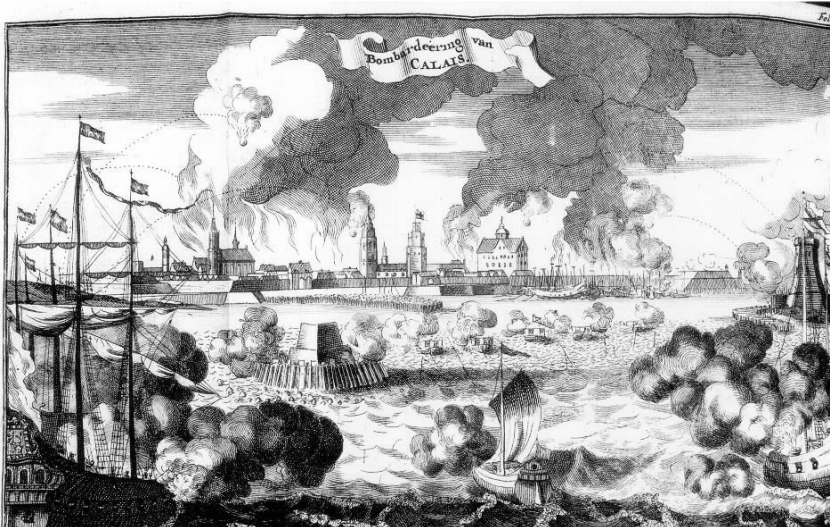

Afb.1: Weergave van het beleg van Breda in maart 1590 (ets, toegeschreven aan uitgever Hogenberg, Keulen; foto: Rijksprentenkabinet, Amsterdam, FM9992B).

Oorlogsprenten werden zowel los verkocht als gekoppeld aan gedrukte nieuwsbronnen, mits deze teksten niet onder al te grote tijdsdruk hoefden te verschijnen. Dat gold onder meer voor de zogeheten nieuwsboeken, die in

⁹ Klinkert, *Nassau in het nieuws*, 45-47, 57-64, 70-73, 102 en 136. Prenten in de vorm van stripverhalen kwamen eveneens voor. Ibidem, 76-77. Zie ook idem, 'Information or indoctrination? News prints of the military campaigns of Maurice of Nassau (1585-1625)' in: M. Gosman en J.W. Koopmans ed., *Selling and rejecting politics in early modern Europe* (Leuven, Parijs en Dudley, MA 2007) 59-69, aldaar 60-61.

de zeventiende eeuw werden geïntroduceerd. Dat waren samenvattingen van het nieuws in bijvoorbeeld maandelijks of halfjaarlijkse porties. Een bekend voorbeeld van een dergelijk nieuwsboek is de *Europische Mercurius* die vanaf 1690 vele decennia in Amsterdam zou worden uitgebracht. In dit nieuwsboek zijn diverse illustratieve oorlogsgravures afgedrukt van militaire helden, belegeringen, bombardementen (zie bijvoorbeeld afb. 2), veroveringen, vlooteskaders en situatieschetsen van oorlogsterreinen.

Afb. 2: Derde 'Bombardement van Calais' in april 1696 tijdens de Negenjarige Oorlog (bron: *Europische Mercurius* (1696) I, naast 250; foto Universiteitsbibliotheek Leiden).

Via laatstgenoemde categorie komen we bij het cartografische materiaal, dat eveneens tot inzicht in militaire operaties leidde. De cartograaf C. Koeman onderscheidt verschillende soorten militaire kaarten. Een deel van de kaarten die het de gewone bevolking bereikten, lijkt volgens hem sterk op de kaarten voor militair-strategisch gebruik. Een ander deel had zowel een topografisch als kunstzinnig karakter en ziet hij meer als nieuwskaarten. Op deze kaarten zijn vaak ook gevechtdetails te zien, inclusief allerlei

gruwelijkheden.¹⁰ In de praktijk is er sprake van een glijdende schaal tussen de verschillende soorten van militaire kaarten.

De handel in oorlogsprenten en -kaarten was uitermate lucratief in de Republiek. Tijdens de Opstand floreerde bijvoorbeeld in Amsterdam de winkel van Claes Jansz Visscher en in de tijd van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713/4) verkochten de 'Koopvrouw van const ende caerten' Anna Beek en haar buurman Pieter Husson met succes oorlogskaarten in Den Haag.¹¹ De handel in spotprenten werd in het begin van de Spaanse Successieoorlog aan banden gelegd. Eind 1702 herhaalden de Staten van Holland hun preventieve censuur wat dit betreft om ergernis van buitenlandse hoven te voorkomen.¹²

Oorlogen in kranten, nieuwsboeken en andere periodieken

De eerste Nederlandse krant, de *Courante nyt Italien, Duytslandt &c.*, rolde voor zover nu bekend in 1618 van de pers. In dat jaar begon ook de Dertigjarige Oorlog, met op 23 mei de zogeheten tweede defenestratie in Praag, toen twee vertegenwoordigers van de Habsburgse keizer uit het raam van de Praagse burcht werden gegooid. Achteraf lijkt het aantrekkelijk een verband tussen deze twee gegevens te leggen, maar dat is toch net even te simpel.¹³ In 1618 kon immers nog niemand bedenken dat het oproer in

¹⁰ C. Koeman, 'Krijgsgeschiedkundige kaarten' [1973] in: Idem, *Miscellanea cartographica. Contributions to the history of cartography*. C. Schilder en P van der Krogt ed. (Utrecht 1988) 221-242, aldaar 221-223 en 239. Zie ook S.J. de Groot en A.H. Huussen Jr., 'Cartografische en militaire aspecten van de geallieerde veldtocht in 1743 tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog' in: P. van Gestel-van het Schip en P. van der Krogt, *Mappae antiquae. Liber amicorum Günter Schilder etc.* (Goy-Houten 2007) 439-447.

¹¹ Koeman, 'Krijgsgeschiedkundige kaarten', 231-233.

¹² De tekst van het plakkaat in bijv. *Europische Mercurius etc. (EM)* (1702) II, 324-325. Waarschuwingen tegen ongewenste nieuwsuitingen golden ook voor de courantiers, die hun kranten niet zonder toestemming van hun magistraat mochten publiceren.

¹³ In een aankondiging van afl. 85 (2005) van het literaire tijdschrift *De Brakke Grond*, een nummer dat gewijd is aan oorlogsgeweld, staat bijvoorbeeld: 'Ook journalisten werden vanaf het ontstaan van de pers naar de brandhaarden van de wereld gezogen. Het eerste gedrukte Nederlandstalige weekblad (*Courante nyt Italien, Duytslandt etc.*) verscheen in 1618 naar aanleiding van het uitbreken van de

Bohemen vanwege de geschonden godsdienstvrijheid van de protestanten tot een langdurig Europees conflict zou leiden. Wel is het opvallend dat in het oudste teruggevonden exemplaar van de *Courante uyt Italien, Duytslandt &c.*, dat op 14 of 15 juni wordt gedateerd, het meeste nieuws afkomstig is uit Praag en ook de berichten uit Keulen betrekking hebben op de Praagse gebeurtenissen.¹⁴ Te lezen valt dat de Staten van Bohemen ‘te peerde ende te voete vele volck’ hebben aangenomen en dat ‘in Duytslandt over al krijcksvolck soude aenghenomen werden.’ Er is echter in deze krant ook sprake van diverse nieuwsfeiten die niets met oorlog te maken hebben.¹⁵

Een relatie tussen oorlogsnieuws en de start van nieuwe of het commerciële succes van bestaande kranten en periodieken is niettemin evident. In 1690 waren ‘de algemeene zaaken en revolutionen, welke voorgevallen [waren] sedert dat door de hoogmoed en staatzucht van Vrankryk de Christene wereld in oorlog [was] geraakt’ de aanleiding voor de publicatie van de al genoemde *Europische Mercurius*.¹⁶ De redacteur grijpt hier terug op het begin van de Negenjarige Oorlog, die in het voorgaande jaar 1689 door de Franse koning Lodewijk XIV was ontketend. Oorlogsdreiging tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) wordt ook genoemd als drijfveer voor de start van de *Geotrojeerde Groninger Courant* in 1743.¹⁷ Een derde voorbeeld is het patriotse opinieblad *De Post van de Neder-Rhijn*, waarvan de eerste aflevering op 20 januari 1781 verscheen te Utrecht, niet toevallig enkele weken na het uitbreken van Vierde Engelse Oorlog. Redacteur Pieter 't Hoen opende zijn eerste aflevering met felle kritiek op

Dertigjarige Oorlog.’ Zie <http://www.brakkehond.be/persdet.asp?id=137> (geraadpleegd 12 april 2006).

¹⁴ Een verschijningsdatum ontbreekt in dit exemplaar, dat wordt bewaard in Stockholm. Zie verder J.W. Koopmans, ‘Unverschämte und Ärgernis erregende Nachrichten verboten. Politische Einmischung in niederländische Zeitungen des 17. Jahrhunderts’ in: J. Wilke en M. Welke, *400 Jahre Zeitung. 1605-2005. Referate des Internationalen Symposiums im Gutenberg-Museum Mainz, 22. bis 24. Juli 2005* (Bremen 2007) [ter perse].

¹⁵ Een leesbare afbeelding in A. Stolp, ‘De overgang van geschreven naar gedrukte kranten in de Republiek der Zeven Provinciën’, *Groniek. Gronings historisch tijdschrift* 17 afl. 82 (1982) 10-16, aldaar 13.

¹⁶ *EM* (1690) I, ‘Aan den lezer’ (ongepagineerd woord vooraf).

¹⁷ B.P. Tammeling, *De krant bekeken. De geschiedenis van de dagbladen in Groningen en Drenthe* (Groningen 1988) 20. Het oorlogsnieuws overheerst inderdaad op de voorzijde van aflevering 1 van deze krant op 4-1-1743.

de Engelse autoriteiten.¹⁸ Verder was er vooral tijdens oorlogen sprake van 'Na-Couranten'. Dat waren extra edities die tussen de reguliere verschijningsdata werden gedrukt om in te spelen op de vraag naar de laatste oorlogsberichten.¹⁹ In vreedstijd kon er daarentegen sprake zijn van afnemende belangstelling voor krantennieuws bij het lezerspubliek. Zo verklaarde de firma Enschedé te Haarlem in 1755 haar dalende inkomsten uit de *Oprechte Haerlemsche Courant* onder andere uit het gegeven dat er sinds 1748 vrede was in Europa.²⁰

Tijdens de Republiek verschenen kranten hooguit twee- à driemaal per week. Alleen al deze frequentie impliceerde enige vertraging waarmee een deel van de nieuwsberichten kon verschijnen. We moeten immers de aankomst van berichten bij de courantiers – de benaming voor de vroegmoderne journalisten – koppelen aan de eerst mogelijke editie waarin deze berichten geplaatst konden worden.²¹ Deze vertraging werd betrekkelijker naarmate het ging om oorlogsnieuws dat uit verder van de Republiek gelegen delen van Europa moest komen. Berichten over verre Turkenoorlogen en het Middellandse Zeegebied, waar de Noord-Afrikaanse kaperstaten een permanente oorlogssituatie creëerden, ontvingen de Nederlandse nieuwsschrijvers meestal op zijn vroegst na ongeveer zeven weken.²² Zulk nieuws was bij publicatie toch al in hoge mate gedateerd. Toch was er ook bij dit oude nieuws sprake van primeurs.

Een logische vervolgvraag is hoe snel oorlogsnieuws uit andere delen van de wereld de Nederlandse krantenlezers bereikte in vergelijking met berichten uit dezelfde regio's die onder 'normale' omstandigheden waren verzonden. Het is onmogelijk een eenduidig antwoord op deze vraag te geven, omdat er vele variabelen in het spel waren. Oorlogen konden vertragend op de nieuwsvoorziening werken, omdat reguliere

¹⁸ P.J.H.M. Theeuwen, *Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787)* (Hilversum 2002) 133.

¹⁹ De *Leeuwarder Courant* had alleen al in januari 1781, toen de Vierde Engelse Oorlog was begonnen, extra edities op 6-1, 10-1, 13-1, 20-1 en 27-1.

²⁰ W.P. Sautijn Kluit, 'De Haerlemsche Courant', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij voor de Nederlandsche Letterkunde* (1873) 3-132, aldaar 61.

²¹ De courantier was degene die nieuws verzamelde, vertaalde, redigeerde, etc. Bovendien runde de courantier vaak de krant in commercieel opzicht. Een vroegmoderne krant had doorgaans maar één courantier.

²² J.W. Koopmans en C. Regtop, "'Zeeschuimers en verachtelijke Barbaaren?'" Nederlandse nieuwsfragmenten over Barbarije in de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Zeegegeschiedenis* 21 (2002) 34-48, aldaar 37 en 47 (noot 22).

postverbindingen werden gehinderd of afgesneden, evenals weersomstandigheden hun invloed hadden op de communicatie. Oorlogen konden evengoed leiden tot intensievere contacten met de frontlinies, zodat er sprake was van snellere communicatie in vergelijking met vreedstijd. Oorlogen zorgden, zoals gezegd, hoe dan ook voor een toename van de hoeveelheid nieuws uit de betreffende gebieden.²³

Nieuwsberichten werden in de kranten doorgaans gekoppeld aan regio's en vervolgens aan plaatsnamen, meestal de landen en steden van waaruit ze waren verzonden. Zo waren berichten uit landen als Engeland, Frankrijk, Spanje of Zweden verbonden aan hun politieke en economische machtscentra, vaak hun hoofdstad en eventuele havensteden. Het Heilige Roomse Rijk leverde in de kranten een veelheid aan plaatsnamen op als gevolg van de staatkundige versnippering van dit rijk. Oorlogen doorbraken de vaste communicatiepatronen. Zo staan er in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 1700, het jaar waarin de Grote Noordse Oorlog (1700-1721) in het tegenwoordige Letland en Sleeswijk-Holstein uitbrak, berichten die afkomstig waren 'uyt het leger voor Riga', 'het campement voor de Dunamunder schans' en 'de Hoogvorstelijke Holsteynsse Linie tusschen de Husumer en Schwabster schanssen'.²⁴ In hetzelfde jaar werden de lezers van genoemde krant ook vertrouwd gemaakt met het nabij Hamburg gelegen Pinneberg door deze plaatsnaam in te leiden met 'uyt 't geallieerde hoofdkwartier te' of simpel 'leger te'.²⁵ Zulke afwijkende en soms omslachtige aanduidingen attendeerden de lezer op het oorlogskarakter van de informatie die volgde en konden ook betekenis geven aan onbekende gebiedsaanduidingen die de krant gewoonweg niet bereikten.

Verschuivingen van staatsgrenzen tijdens oorlogen werkten eveneens door in de presentatie van het oorlogsnieuws, aangezien er sprake was van staatsgewijze rubricering in vrijwel alle vroegmoderne kranten. Zo werd het nieuws uit de Oostenrijks-Nederlandse steden, die in 1794 door de Fransen waren veroverd, voortaan in de *Groninger Courant* onder het kopje Frankrijk geplaatst. Het negeren van dergelijke grensverschuivingen door courantiërs

²³ J.W. Koopmans, 'Supply and Speed of News to the Netherlands during the Eighteenth Century. A Comparison of Newspapers in Haarlem and Groningen' in: Idem ed., *News and politics*, 185-202, aldaar 185, 194-195.

²⁴ Bijv. de *Oprechte Haerlemsche Courant* (OHC) van 16-3, 20-3, 23-3, 27-3, 3-4, 10-4 en 17-4-1700.

²⁵ *Ibidem*, 29-6, 1-7 en 6-7-1700. In de krant van 3-7-1700 volstond de redacteur met alleen de plaatsnaam Pinneberg.

kunnen we verklaren vanuit onwetendheid en partijdigheid.²⁶ De *Leeuwarder Courant* was in 1752 de eerste en lange tijd enige krant in de Republiek die geen rubricering per land of regio maar een thematische indeling kende.²⁷ Eén van de rubrieken was ‘militair nieuws’, maar oorlogsnieuws moest de lezer evengoed zoeken in rubrieken als ‘staat nieuws’ en ‘scheepvaart’.

Het is moeilijk te achterhalen wie als oorlogscorrespondenten voor de vroegmoderne kranten fungeerden en welke afwijkende kanalen eventueel tijdens oorlogen tot stand kwamen. Zeker is in elk geval dat er verspreid over geheel Europa nieuwsleveranciers hun diensten verleenden. Daarnaast werd een groot aantal nieuwsberichten – al dan niet verkort – overgenomen uit andere kranten.²⁸ Redacteuren van nieuwsboeken, zoals de *Hollantsche Mercurius* (1651-1690) en de *Nederlandsche Jaerboeken* (1748-1766), maakten op hun beurt weer op basis van al deze kranten en extra verkregen materiaal samenvattingen van het oorlogsnieuws. De courantiërs en redacteuren van nieuwsboeken waren afhankelijk van postdiensten voor het verkrijgen van de nieuwsbrieven van hun correspondenten en het andere persmateriaal uit binnen- en buitenland. Zij stimuleerden hiermee de opbouw van het georganiseerde postwezen, die in de zeventiende eeuw zijn beslag kreeg. Postagenten beslisten over de routes van het te verzenden materiaal en in het geval van oorlogssituaties en slechte weersomstandigheden pasten zij de trajecten aan.²⁹

²⁶ Koopmans, ‘Supply and Speed of News’, 188-189.

²⁷ M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Leeuwarden 2002).

²⁸ D.H. Couvée, ‘De nieuwsgaring van de eerste courantiërs’ in: Jan Barents e.a., *Pers, propaganda en openbare mening. Een bundel opstellen door vrienden en leerlingen aangeboden aan professor dr. Kurt Baschwitz ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag op 2 februari 1956* (Leiden 1956) 26-40, aldaar 27-30; I.H. van Eeghen, ‘De Amsterdamsche Courant in de achttiende eeuw’, *Jaarboek van het Genootschap Amstelodanum* 44 (1950) 31-58, aldaar 40-41.

²⁹ Hierover bijv. H. Droste, ‘Sending a letter between Amsterdam and Stockholm. A matter of trust and precautions’ in: H. Cools, M. Keblusek en B. Noldus ed., *Your humble servant. Agents in Early Modern Europe* (Hilversum 2006) 135-148, aldaar 135, 145-146. Over de postverbindingen in en naar de Republiek: J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen in Nederland vóór 1795, met de voornaamste verbindingen met het buitenland* (Leiden 1902).

Overheden en oorlogsnieuws

Ook in de vroegmoderne tijd waren gezagsdragers actief in het verspreiden van oorlogsnieuws. Het liefst maakten de autoriteiten natuurlijk overwinningen bekend. Verder probeerden zij de informatiestroom te kanaliseren en te beïnvloeden door belangrijke besluiten, ordonnanties en militaire verslagen te laten drukken. Zo publiceerde Paulus Scheltus in 1702 namens de Nederlandse Staten-Generaal het *Manifest, houdende de redenen waerom de Hoogh Mog[ende] Heeren Staten Generael (...) genoodtsaecht zijn tegens de koningen van Vranckryck en Spaigne den oorlogh te declareren*. Zulke publicaties hadden meestal meerdere levens, omdat ze vervolgens weer in kranten en andere nieuwsbronnen werden opgenomen, zoals ook deze oorlogsverklaring die bijvoorbeeld in de *Europische Mercurius* werd afgedrukt.³⁰

Buitenlandse hoven toonden zich geregeld ontstemd over de berichtgeving in de Republiek tijdens oorlogen. Frederik de Grote van Pruisen liet bijvoorbeeld in 1742 via de Haagse gezant in Berlijn weten dat de Nederlandse kranten valse geruchten en onzin verspreidden over zijn oorlogvoering in Silezië. Hij maakte bovendien bekend niet van plan te zijn de Republiek aan te vallen.³¹ De Nederlandse overheden probeerden zeker in oorlogstijd ongewenste berichtgeving te voorkomen. Een sluitend systeem van preventieve censuur brachten zij echter niet tot stand.³²

Het is niet verbazingwekkend dat overheden door de beschikking over alternatieve routes en diplomatieke kanalen vaak eerder waren geïnformeerd over het oorlogsverloop en de uitkomst van onderhandelingen dan de courantiërs en vervolgens hun lezerspubliek. Donald Haks illustreert dit met een brief van 4 september 1711 van raadpensionaris Anthonie Heinsius aan de pensionaris van Amsterdam, waarvan de inhoud pas op 22 september de *Oprechte Haerlemsche Courant* bereikte. Toch mogen we volgens hem hieruit niet concluderen dat de

³⁰ EM (1702) I, 294-301; D. Haks, 'War, government and the news. The Dutch Republic and the War of the Spanish Succession, 1702-1713' in: J.W. Koopmans, *News and politics*, 167-184, aldaar 171.

³¹ EM (1742) I, 62-64.

³² J.W. Koopmans, 'Om de lieve vrede? Buitenlandse invloeden op de Nederlandse censuur in de achttiende eeuw' in: *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 11 (2004) 83-97.

leiders van de Republiek in deze fase van de Spaanse Successieoorlog goed geïnformeerd waren.³³

Wanneer we de term oorlogsnieuws ruim opvatten dan hoort daarbij eveneens de berichtgeving over wapenstilstanden, sluitingen van vrede en de vieringen daarvan. Deze laatste hadden in de vroegmoderne tijd een hoog propagandistisch gehalte. De overheden organiseerden bid- en dankdiensten, klokgelui, vuurwerken en theatrale voorstellingen, met erebogen en andere kunstuitingen die leken op het vertoon dat in de middeleeuwen vanwege blijde inkomsten van vorsten was geïntroduceerd. Van zulke festiviteiten verschenen vervolgens weer fraaie prenten, uitgebreide beschrijvingen en nadere verklaringen, zodat een ruimer publiek werd bereikt dan alleen degenen die bij de feestelijkheden aanwezig hadden kunnen zijn.³⁴ Ook lieten de autoriteiten gedenkpenningen slaan om de herinneringen aan oorlog en vrede levend te houden.³⁵

Het begin van de Vierde Engelse Oorlog in de Nederlandse pers

Op 20 december 1780 verklaarde Groot-Brittannië de oorlog aan de Republiek, na bijna een eeuw van min of meer vriendschappelijke betrekkingen tussen beide staten. Het Britse hof had schoon genoeg van de Nederlandse smokkelhandel op Amerika en alle morele steunbetuigingen vanuit de Nederlandse patriottenbeweging aan het adres van de Amerikaanse revolutionairen. Ook had het grote moeite met de Nederlandse toetreding tot het zogeheten Verbond van de Gewapende Neutraliteit.³⁶ In november 1780 had de Republiek besloten te zullen toetreden tot deze alliantie. Deze beslissing werd nu door de Britse

³³ Het ging om het bezoek van een Engelsman aan Frankrijk om te onderhandelen over vrede. Haks, 'War, government and the news', 178-179.

³⁴ Zie bijv. M. Długaiczek, *Der Waffenstillstand (1609-1621) als Medienereignis. Politische Bildpropaganda in den Niederlanden* (Münster etc. 2005) 225-242 en K. van der Haven, "Dat heeft men uw Beleid, uw groot Beleid te danken." Theatrale vieringen van de Vrede van Rijkswijk (1697) in Amsterdam en Hamburg', *Holland, Historisch Tijdschrift* 36 (2004) 313-326.

³⁵ Zie bijv. Klinkert, *Nassau in het nieuws*, 113, 146; *EM* (1738) I, naast 246 (gedenkpenning vanwege 25 jaar vrede in de Republiek).

³⁶ Deze alliantie tussen Rusland, Zweden en Denemarken was gericht op vrije zeehandel, desnoods met geweld af te dwingen.

oorlogsverklaring ingehaald. Wat viel er te lezen over de start van dit conflict in de Nederlandse pers?

Hoewel de officiële verklaring uit Londen enige tijd op zich liet wachten, kwam de aanstaande oorlog voor het Nederlandse publiek niet uit de lucht vallen. Geruchten daarover circuleerden al een tijdje in het land. Deze werden gevoed door het plotselinge vertrek van de Britse ambassadeur uit Den Haag, een gegeven dat de *Leydse Courant* aankondigde in zijn editie van 25 december.³⁷ Twee dagen later publiceerde deze krant bovendien fragmenten uit brieven van Engelse particulieren, waarin de oorlog als vaststaand feit stond vermeld. ‘Wy bevinden ons in Oorlog met de Republiek (...) Gy kunt verzekerd zyn van de echtheid dezer tyding, schoon dezelve nog niet publiek is’, aldus één van de schrijvers. De beslaglegging van Hollandse schepen op de Theems en de uitgifte van kaperbrieven door de Britse regering bevestigden zij eveneens. ‘De verslagenheid zal tot uwent op deze tyding zekerlyk groot en algemeen zyn,’ zo voegde een andere Engelse auteur toe. Maar ook ‘elk weldenkend *Engelschman*’ was volgens hem bang voor de droevige gevolgen. In zijn editie van 29 december maakte de Leidse courantier bekend dat de Nederlandse kooplieden in Oostende intussen waren gewaarschuwd voor de oorlog en in die van 1 januari vermeldde hij dat de oorlogsverklaring Den Haag had bereikt. De brieven vanuit Engeland van 22 en 26 december waren echter nog niet gearriveerd, ‘weshalven men als nog buiten staat [was] om de waare gesteldheid der zaaken tusschen Onze Republiek en Groot-Brittannien op te geeven.’ De *Leydse Courant* kon hierdoor de oorlogsverklaring pas in de volgende editie van 3 januari 1781 publiceren.

Volgens de redacteur van de *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken* hadden Britse ambtenaren de verzending van de diplomatieke post over de oorlogsverklaring aan de Staten-Generaal in Den Haag opzettelijk tegengehouden. Slechte weersomstandigheden zouden verder voor extra

³⁷ *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken etc.* (NNJ) (1781) 26-27. Deze paragraaf is verder vooral gebaseerd op gegevens uit de *Leydse Courant* (LeyC), de *Leeuwarder Courant* (LC) en de *Groninger Courant* (GrC). De LeyC is exemplarisch voor de Hollandse pers, die overigens een landelijk bereik had; de andere twee voor de regionale pers in de gewesten die in de Republiek het langst op nieuws uit Engeland moest wachten. Verwijzingen naar deze bronnen blijft hierna achterwege wanneer de datering al uit de tekst blijkt.

vertraging hebben gezorgd.³⁸ Pieter 't Hoen versterkte deze onjuiste complottheorie in zijn *Post van de Neder-Rhijn* door te schrijven dat de Britten op deze manier meer Nederlandse koopvaardischepen hadden kunnen opbrengen.³⁹ Het is niettemin waar dat de Britse oorlogsverklaring nog eerder in Frankrijk dan in de Republiek bekend is geworden. Het had de Nederlandse nieuwsschrijvers met andere woorden niet meegezeten in dit geval.

Het nieuws uit Engeland bereikte de kranten in de noordelijke gewesten enkele dagen later dan de Hollandse courantiërs. Nog op 27 december 1780 kon men bijvoorbeeld in de *Leeuwarder Courant* lezen:

Van den Mayn den 5 December. Volgens brieven uit Holland, maakt de Republiek zeer ernstige Krygstoerusting, welke schynen aan te duiden, dat zy eenen Oorlog met Groot-Brittagne, in dien niet voor geheel onvermydelyk, ten minste voor zeer waarschynlyk houdt.⁴⁰

Een gedateerd en mogelijk door de realiteit ingehaald bericht, zo zullen vele lezers achteraf hebben gedacht, zeker degenen die intussen ook de beschikking hadden over de Hollandse kranten van enkele dagen tevoren. Nieuws over het vertrek van de Britse ambassadeur stond pas in de *Leeuwarder Courant* van 30 december, tegelijk met een verklaring van de Staten van Friesland waarin deze aangaven dat dit vertrek ongetwijfeld verdere gevolgen zou hebben. Zij waarschuwden vooral het scheepsvolk

³⁸ De redacteur van de *NNJ* voegde hieraan toe dat het Franse hof onmiddellijk dertig koeriers naar alle Franse zeehavens had gestuurd om de daar aanwezige Hollandse schippers te waarschuwen. Hij merkt echter ook in zijn nieuwssamenvatting op dat de Engelsen al op 2 januari 1781 een zestigtal niets vermoedende Nederlandse koopvaardischepen hadden kunnen opbrengen. Zelfs de Dey van Algiers (de Turkse gouverneur) had volgens hem in 1755 redelijker dan 'onze Christen nabueren' gehandeld door de Hollanders twee maanden de tijd te gunnen met hun schepen te vertrekken voordat hij de oorlog begon. *NNJ* (1781) 27-30, 36. Wat betreft de weersomstandigheden, ook de *GrC* van 2-1-1781 schrijft over tegenwind. Volgens de *LeyC* van 1-1-1781 waren weer en wind echter niet ongunstig geweest.

³⁹ Theeuwen, *Pieter 't Hoen en De Post*, 133-134.

⁴⁰ Dit bericht is ook een fraai voorbeeld van de indirecte nieuwsvoorziening in de vroegmoderne tijd. Het gaat hier immers om de weergave van nieuws uit Holland zoals dat is opgepikt in het Duitse Mainz.

zich aan te passen.⁴¹ Toch was ook deze bekendmaking nog geen officiële bevestiging van de Britse oorlogsverklaring. Zelfs in de Leeuwarder editie van 3 januari 1781 was er nog twijfel over de vraag of het al dan niet oorlog zou worden. Pas in de volgende krant van 6 januari werd iedere onzekerheid weggenomen, want hierin stond in grote letters bovenaan vermeld: 'Heden morgen om Tien Uuren zal een NA-COURANT worden uitgegeven voor een halve Stuiver, waar in gevonden word de Oorlogs-Verklaring tegen de Hollanders (...).'

PUBLICATIE Tot Soulagement der Verminkten.
DE STAATEN GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN: Allen den geenen, die dezen zullen zien of horen Leezen, Salut: *Doen te weten*; dat Wy tot encouragement van de goede Ingezeeten en van dezen Staat, goedgevonden hebben by de regenwoordige Publicatie eenen iegelyken te notificeren en bekend te maaken, ook te verzekeren, dat alle die geenen die in 's Lands Dienst ten Oorloge te Water zodaanig zullen komen verminkt te worden, dat dezelve onbekwaam zullen zy zig te kunnen geneeren, by zo verre zy by uitkoop begeeren gefoulogeerd te weezen, zullen genieten na de qualiteit van hun Verminktheid, als hier onder staat gespecificeerd.

1. Voor het Verlies van beide de Oogen. f 1500
 Voor het Verlies van een Oog. 350
 En voor andere Accidenten of Verminktheden aan dezelve, beneden de voorz. respectie Sommen, ter discretie van de Collegien ter Admiraliteit daar onder ieder ressorteerd.
2. Voor het Verlies van beide de Armen. 1500
 Voor het Verlies van den rechter Arm. 450
 Voor het Verlies van den linker Arm. 350
 En voor andere Accidenten of Verminktheden aan dezelve, beneden de voorz. respectie Sommen, ter discretie als vooren.
3. Voor het Verlies van beide de Handen. 1200
 Voor het Verlies van de regter Hand. 350
 Voor het Verlies van de linker Hand. 300
 En voor mindere Accidenten en Verminktheden aan dezelve, beneden de voorz. respectie Sommen, ter discretie als vooren.
4. Voor het Verlies van beide de Beenen. 700
 Voor het Verlies van een Been. 350
 En voor minder Accidenten als beneden de voorz. respectie Sommen, ter discretie als vooren.
5. Voor het Verlies van beide de Voeten. 450
 Voor het Verlies van een Voet. 200

Afb. 3: Publicatie van de Staten-Generaal over vergoedingen aan oorlogsslachtoffers (bron: *Leydse Courant* van 17 januari 1781; foto: Universiteitsbibliotheek Leiden).

⁴¹ Deze verklaring is gedateerd op 28 december 1780. De *GrC* vermeldde het vertrek van de ambassadeur in de editie van 29 december en gaf hierin ook al aan dat Groot-Brittannië de 'Broederlyke vriendschap' had verbroken.

Tot de slag op de Doggersbank, die op 5 augustus 1781 zou plaatsvinden, bestond het Nederlandse krantennieuws over de oorlog hoofdzakelijk uit lijsten van door de Engelsen opgebrachte schepen, verklaringen en plakkatens van de Staten-Generaal, berichten over vlootbewegingen, nadere oorlogsvoorbereidingen en kleine incidenten. De *Leydse Courant* schreef bijvoorbeeld over een uit de hand gelopen ruzie tussen een groepje Engelse matrozen en een drietal Nederlandse zeelieden in de haven van Lissabon.⁴² Verder ging het vooral om bezorgde vraagtekens en vermoedens over het vervolg van de oorlog, vaak gerelateerd aan de mogelijke nadelige economische en financiële consequenties van de oorlog.⁴³ Alleen het plakkaat van de Staten-Generaal met vergoedingen aan oorlogsslachtoffers voor gemiste ledematen maakte de lezers in het begin van het conflict attent op het te verwachten fysieke oorlogsleed. Het verlies van beide ogen leverde *f* 1.500 op en dat van één oog *f* 350, en zo waren er ook compensaties voor gemiste armen, benen, handen en voeten (zie afb. 3).⁴⁴

Het is opmerkelijk dat de toonzetting in zowel de orangistische *Leeuwarder Courant*⁴⁵ als de patriotsgezinde *Groninger Courant* in het begin van de oorlog vaderlandslievender klonk dan in de – in 1781 nog neutrale – *Leydse Courant*.⁴⁶ Terwijl de *Groninger Courant* bijvoorbeeld schreef over ‘bittere’, ‘droevige en smertelyke’ berichten als het ging om nieuws over opgebrachte Hollandse schepen door de ‘wraakzugt der Britten’, publiceerde de *Leydse Courant* simpel de namen van de betreffende schepen.⁴⁷ De *Leeuwarder Courant* citeerde op 17 januari 1781 zelfs een opzweepend gedicht, waarvan het eerste couplet ter illustratie voldoende is:

’t Is nu geen tyd van sluimeren of slapen:
Ontwaak, ontwaak, o Hollands gryze Leeuw!
Hoor ’t woest gedruisch van ’t nadrend Krygsgeschreeuw:

⁴² *LeyC* 25-4-1781.

⁴³ Volgens de *NNJ* stonden er aanzienlijke financiële belangen op het spel. De inwoners van de Republiek hadden voor meer dan *f* 300 miljoen aan bezittingen in Engeland, die jaarlijks *f* 25 miljoen aan renten opbrachten. *NNJ* (1781) 38.

⁴⁴ Bijv. *LeyC* 17-1-1781; *GrC* 19-1-1787; *LC* 20-1-1787 (Na-Courant).

⁴⁵ Bijv. in de *LC* 6-1-1781 wordt stadhouder Willem V voorgesteld als ‘zyne Doorluchtige Hoogheid, beziel met de zuiverste Liefde voor het Vaderland’.

⁴⁶ De *LeyC* zou in de volgende jaren in patriotse richting opschuiven.

⁴⁷ Bijv. *LeyC* 26-1-1781; *GrC* 12-1 en 9-2-1781.

't Roept van alom: te Wapen! op! Te Wapen!⁴⁸

De slag op de Doggersbank, die eigenlijk onbeslist was, werd echter toch ook in de *Leydse Courant* als een Nederlandse overwinning gepresenteerd. Met enig genoegen bevestigde de Leidse courantier dat de Engelse vice-admiraal Hyde Parker in eerste instantie te weinig Engelse slachtoffers had opgegeven en daarnaast constateerde hij dat de Engelse kranten na de slag de Nederlanders niet langer als 'ondankbare en trouwlooze' figuren konden typeren. 'Dus ziet men allengskens de Verdigtzelen vervallen en de Waarheid der Verhaalen aan den dag komen', zo luidt zijn slotconclusie.⁴⁹

Voor negatief commentaar op het maritieme beleid van de Republiek was in de Nederlandse kranten geen plaats. Integendeel, deze werden geacht hun medewerking te verlenen aan het weerspreken van 'oproerige taal', zoals die volgens de autoriteiten in bijvoorbeeld de *Noord-Hollandsche Courant* van 17 augustus 1781 had gestaan. In het weerwoord uit Den Haag stond onder andere: 'Hoe durft die Courantier in zyne Courant stellen, dat men zig op de [Nederlandse] Vloot niet anders aanzag, dan als Schapen op de Slagbank gezonden?'⁵⁰ Kritische noten waren zeker aanwezig in de Nederlandse pers, maar daarvoor moesten de lezers naar de meer gepolitiseerde pamfletten en periodieken zoals de *De Post van den Neder-Rhijn*.⁵¹

Epiloog

Welk oorlogsnieuws was er in de Republiek beschikbaar, hoe kwamen Nederlandse nieuwsschrijvers tijdens oorlogen aan hun berichten en op welke wijze presenteerden zij deze informatie? Hoe snel bereikte oorlogsnieuws de Nederlandse lezers en wat moeten we denken van de mate van betrouwbaarheid van dit nieuws? Hierboven werd duidelijk gemaakt dat niet al deze vragen even gemakkelijk te beantwoorden zijn. Zeker de vraag naar de betrouwbaarheid van oorlogsnieuws nodigt uit tot nadere reflectie. Vooral oorlogen leveren immers gekleurd, partijdig en

⁴⁸ De *LC* vermeldt als bron de *Delfsche Courant*, die officieel de *Hollandsche Historische Courant* heette.

⁴⁹ Bijv. *LeyC* 13-8, 20-8 en 10-9-1781.

⁵⁰ *LeyC* 20-8-1781; *LC* 25-8-1781. De *GrC* plaatste dit bericht niet.

⁵¹ Theeuwen, *Pieter 't Hoen en De Post*, 131-141.

onjuist nieuws op. Nu hoorden de vroegmoderne nieuwsschrijvers bij de eersten die durfden aan te geven dat zij vaak niet wisten wat er werkelijk aan de hand was. Ook tijdens de Vierde Engelse Oorlog kon men herhaaldelijk in de kranten lezen dat er niets bekend was of dat er slechts geruchten in omloop waren.⁵² Wat dit betreft kunnen hedendaagse journalisten nog wat leren van hun vroegmoderne collega's. Tegenwoordig speelt de sensatiedrift een dominante rol in de nieuwsselectie en is het commercieel gezien onaantrekkelijk wanneer nieuwspresentatoren laten blijken dat zij amper iets weten van de stand van zaken. Onlangs verzuchtte de reporter en arabist Joris Luyendijk dit nog expliciet in zijn boek over zijn werk als correspondent in het Midden-Oosten. Luyendijk bekritiseerde naar aanleiding van zijn ervaringen tijdens de tweede Palestijnse intifadah (vanaf 2000) en de uitschakeling van Saddam Hussein (in 2003) het gebrek aan openheid van de nieuwsmedia over de beperkingen waarmee zij te maken hebben. Journalisten werken hierdoor in hoge mate mee aan het in stand houden van bestaande vijandbeelden en vooroordelen.⁵³

Er zijn uiteraard nog allerlei andere overeenkomsten en verschillen tussen hedendaags en vroegmodern oorlogsnieuws, teveel om hier verder uit te werken. Het volgende onderscheid mag echter niet ongenoemd blijven. Er is tegenwoordig in de westerse nieuwsmedia op een andere en veel uitgebreidere manier aandacht voor oorlogsgeweld en oorlogsslachtoffers dan in de vroege pers. Dit verschil is wellicht verklaarbaar vanuit een veranderde omgang met leven en dood, het sterk gewijzigde karakter van de oorlogvoering en de toegenomen betrokkenheid bij de eigen natie tijdens oorlogen in de laatste eeuwen. Met deze mogelijke verklaringen belanden we echter in geheel andere discussies.

⁵² Bijv. *LeyC* 5-1, 18-1 en 30-7-1781; *GrC* 16-1-1781.

⁵³ J. Luyendijk, *Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten* (Amsterdam 2006). Luyendijk verbleef in het Midden-Oosten in de periode 1998-2003. Hij voelde zowel de journalistieke beperkingen van de Arabische dictaturen als het onbegrip in de westerse democratieën, inclusief de staat Israël met zijn doeltreffende propagandamachine.